

240 év dobozokban – A Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma

A szegedi zsidó közösség gazdag kulturális és történelmi örökséggel rendelkezik, múltja több mint két évszázadra nyúlik vissza. A holokauszt alatti néhány hónapon át tartó – 1944. június vége és október közepe közötti – kényszerű szünetet leszámítva a Szegedi Zsidó Hitközség azon vidéki hitközségek egyike, amely jogfolytonosan működik, ahol 1944 ősztől újraindulhatott a vallási és közösségi élet. Feltehetően ennek is köszönhető, hogy az archívuma és értékes tárgyi emlékeinek egy része a mai napig helyben megmaradt. Jelen tanulmány célja, hogy átfogóan bemutassa a hitközség archívumát.

A szegedi zsidóság írott történetének kezdeti időpontja 1785. Átmenetileg korábban is tartózkodhattak zsidók a városban, erre azonban csupán közvetett bizonyítékok vannak, ugyanis letelepedésükre irányuló írásos kérvények csak 1785-ből maradtak fenn.¹ Kezdetben az ún. házkörben laktak, később azt bővítették, majd egyre nagyobb számban és területen éltek a városban. A hitközség a legmagasabb tagszámot az 1920-as évek elején érte el: az 1920-as népszámlálás szerint 6954 izraelita lakott Szegeden.²

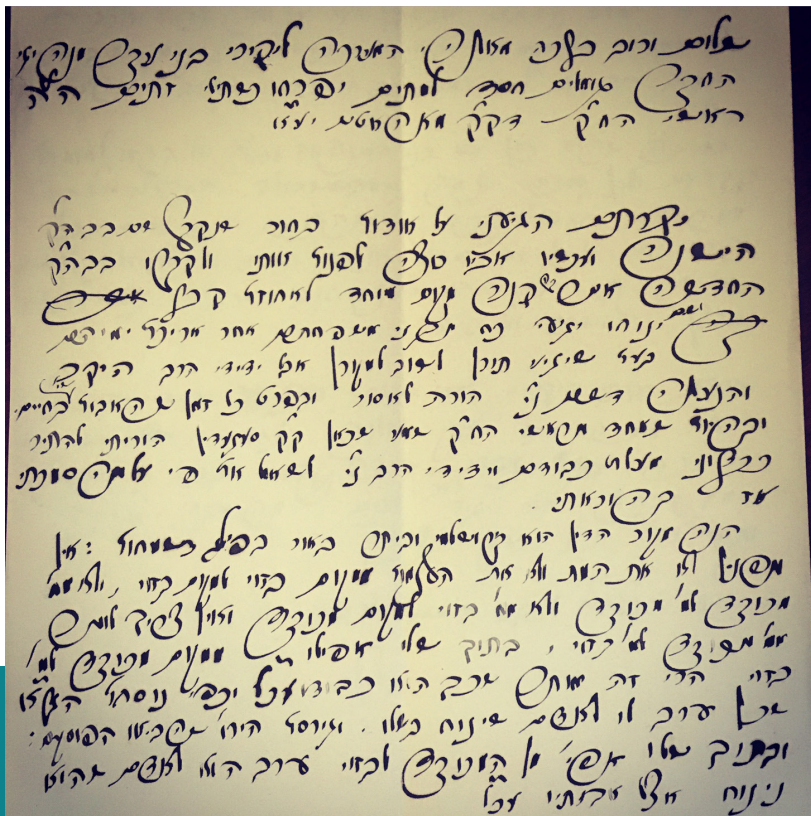
□ Ábrahám Vera a Szegedi Zsidó Hitközség Dr. Birnfeld Sámuel Könyvtárának megalapítója és tudományos kutatója, a Szegedi Zsidó Hitközség 2018–2019-es archívumi projektjének vezetője volt. Pataricza Dóra a finn Åbo Akademi Egyetem tudományos munkatársa a *Boundaries of Jewish Identities in Contemporary Finland* című projektben. 2020 januárja óta vezeti a Szegedi Zsidó Hitközségben a Baumhorn Lipót által tervezett kivitelezési tervek és textilek restaurálási projektjét. Köszönettel tartozunk Bányai Viktóriának, Kónya Juditnak, Honti Katalinnak és Frauhammer Krisztinának értékes tanácsaikért.

¹ Löw Immánuel – Kulinyi Zsigmond: *A szegedi zsidók 1785-től 1885-ig*. Szeged, 1885. XVI–XVII. A hivatkozott oldalakon említenek a szerzők egy 1723-ból származó jegyzőkönyvet, melyben zsidó eskümintát olvasható. Ez közvetett bizonyítéka annak, hogy huzamosabb ideig (kereskedelmi célból) éltek zsidók a városban.

² *A Magyar Királyi Kormány 1919–22. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest: Atheneum, 1926. 11.

1930-ra ugyanebbe a kategóriába 5560 fő számított.³ Ezzel Szegeden élt a trianoni Magyarország harmadik legnagyobb zsidó közössége. Napjainkban mintegy 300 fő tartozik hivatalosan is a közösséghez.

A Szegedi Zsidó Hitközség fejlődése során hitéleti és társadalmi intézmények sorát hívta életre. Elsőként a Chevra Kadisa, majd a Betegség-
lemező és Temetkezési Egylet alakult meg, létrehozták a temetőt, majd az iskolát, az árvaházat és az árvaegyletet, később óvodát, könyvtárat, kórházat és menházat, nő-, leány- és legényegyletet. A rituális fürdő létrehozásáról nincs adatunk. Mindezek mellett működtek különböző jótékonyági céllal, kisebb-nagyobb összegből gazdálkodó egyesületek, amelyek szintén a helyi zsidó élet aktív szereplői voltak – és az archívum potenciális iratképzőivé váltak.

Héber nyelvű dokumentum. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma

³ A Magyar Királyi Kormány 1931. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest: Atheneum, 1933. 11.

A szegedi zsidók mindig is hajlottak a minél teljesebb társadalmi integrációra és a magyar kultúra befogadására. A közösség meghatározó személyiségei igen aktívan kiálltak ezen álláspont mellett. Elsőként, 1843-tól Pillitz Dániel rabbi szorgalmazta, hogy a zsidók minél előbb az ország egyenjogú állampolgárai legyenek. Az emancipáció lelkes híveként tartották számon, aki ráadásul – azokban az időkben nem megszokott módon – magyarul prédikált.⁴ A neves rabbidinasztia leszármazottai, Löw Lipót és fia, Löw Immánuel szintén e nézet elkötelezettjei voltak. Az 1868–69. évi kongresszust (hivatalosan Izraelita Egyetemes Gyűlést) követően a szegedi közösség nagyobb hányada a kongresszusi (neológ) irányzatot választotta. Egy kisebb csoport Szegedi Orthodox Zsidó Imagyelet névvel alapított új egyesületet.⁵ A 19. század végére Szeged város gazdaságának döntő fontosságú és nélkülözhetetlen szereplőivé váltak a zsidók. Beilleszkedésük egyik jele a magyarnyelvűség volt. A korábban német–magyar vegyes tannyelvű elemi iskola 1863-ra kizárólag magyar tannyelvűvé vált, és 1910-re a 6907 főből álló zsidóság 93 %-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek.⁶

A szegedi zsidó közösség megalakulása óta sok jelentős személyiséget adott Szegednek, Magyarországnak és az egyetemes emberi társadalomnak – tudósokat, művészeket, rabbikat stb. A mai napig számos épület, intézmény, gyár, könyv, művészi alkotás őrzi emléküket és kezük munkáját. Nekik köszönhetően vált Szeged a 20. század eleji vidéki Magyarország egyik legfontosabb gazdasági és kulturális központjává. Szeged ugyanakkor az innovációk és önerőből felemelkedett emberek sikertörténeteinek hazája is, köztük található a Pick, a Kotányi és a Herz család. Az ő egymásra találásuk a két Löw-vel remek táptalajt biztosított a neológiának. A helyi zsidó lakosság foglalkozása egyébként igen sokrétű volt. Jó példa erre az új zsinagóga építése, ahol szinte kizárólag helyi mestereket bíztak meg, és többségük zsidó volt.⁷

⁴ Ábrahám Vera: A Pillitz ügy. Fejezetek Pillitz Dániel életéből. *Restancia*, 2020. <http://www.restancia.hu/hazai/abraham-pillitz.htm> (letöltés ideje: 2022. december 15.)

⁵ Ábrahám Vera – Urbancsok Zsolt: *Orthodox zsidók Szegeden: A Szegedi Orthodox Zsidó Imagyelet története. Szegedi Judaisztikai Közlemények 6.* Szeged: Szegedi Zsidó Hitközség – dr. Birnfeld Sámuel Könyvtár, 2018.

⁶ Varga László: „Ha egyszer Szegedet megkérdeznék...” *Szeged*, 2001/9 (13. évf.) 6–10.

⁷ Anon. [Löw Immánuel]: *A szegedi új zsinagóga.* Szeged: Traub, 1903. 14.

A Szegedi Zsidó Hitközség Archívumának története

A hitközség archívuma csaknem 200 éves időszak hivatalos és magán-dokumentumait őrzi, továbbá textilek és más tárgyak is részei a gyűjteménynek. Mivel az iratok és tárgyak sorsa szorosan összefügg a közösségével, ezért a gyűjtemény magán viseli mindazon történelmi események nyomait és következményeit, amit a helyi zsidóság is átélt. E tény egyben idő- és mennyiségbeli határt szab a kutatásoknak: a keletkezés és a veszteségek egyaránt az archívum történetének részei.

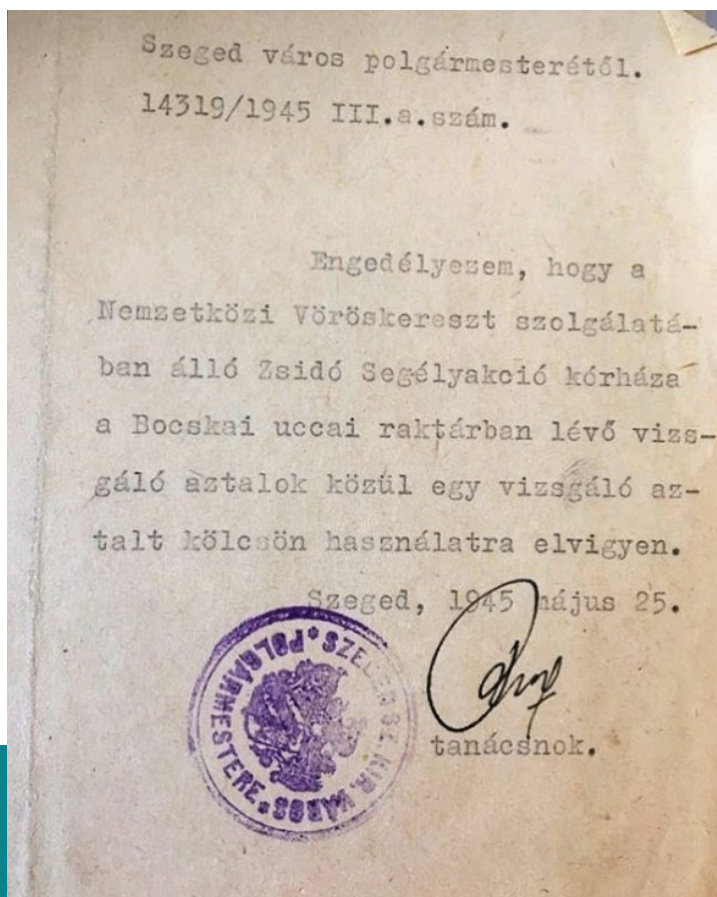
A zsidó közösség első évtizedeiből sajnos nem maradt fenn eredeti forrás, a legkorábbi megmaradt dokumentum egy héber nyelvű irat 1823-ból. Időben a következő egy 1839. évi német nyelvű *protocollum* hathavi előjárósági bejegyzéssel, mely a régi zsinagóga tervezési munkálatairól, Bak Hirs Cviről, az első rabbiról is szót ejt, valamint itt olvasható először az akkori előjáróság tagjainak aláírása. A textilgyűjtemény legkorábbi darabja 1854-ből származik. Az 1860–1870 közötti időszak három nagy kötetnyi jegyzőkönyv-összeállításában a hitközség fontos eseményeit rögzítették, néhány helyen Löw Lipót bejegyzéseivel és aláírásával. Az 1900-as évekig tartó időszakból, majd az I. világháborút követően több doboznyi dokumentum maradt, az I. világháború éveiből viszont alig van irat.

Az archívum gyűjtőkörét illetően a fondjegyzék nyújt eligazítást, amely az intézmény honlapján is olvasható.⁸ Felsorolásszerűen a következő dokumentumok képezik a gyűjteményt: anyakönyvek, katonai összeírások, a hitközségen belül működő különböző egyesületek iratai,⁹ végrendeletek, szavazói regisztrációs nyilvántartások, gyászjelentések, előjárói, elnöki beszédek, a deportáltak és a visszatérők listája, brit mila (körülmételés), különböző igazolások, iskolai feljegyzések (naplók, évkönyvek, beszámolók). Emellett megmaradt számos térkép, hivatalos és magánszemélyek naplói, temetői anyakönyvek és kartonok, az egykori rabbik, előjárók magán- és hivatalos iratai, kérvények, a zsinagógaülések nyilvántartásai, protocollumok, kultuszadó-befizetések, névmagyarosítások, kitérések, betérések, közgyűlések jegyzőkönyvei, pászkagyártás és -eladás, továbbá a szegedi orthodox imaegylet doku-

⁸ Urbancsok Zsolt: *A Szegedi Zsidó Hitközség fond- és állagjegyzéke*. Szeged, 2019. (kézirat) <https://szegedjewisharchive.org/fond-jegyzek/> (letöltés ideje: 2022. december 15.)

⁹ Nőegylet, Leányegylet, Temetkezési és betegsegélyező egylet, Báró Jósika Miklós Cserkészcsapat, Pártfogó Iroda, jótékonyági alapítványok stb.

mentumai. Ismert és kevésbé ismert szegedi zsidó családokról maradt dokumentumok, pl. Holtzer, Back, Kotányi, Pick, Herz. Az archívum részét képezik a kutatók munkáinak másolatai és a témában írt szakdolgozatok is. Emellett különösen értékesek és egyediek a feliratos rituális textilk, a munkaszolgálatból hazahozott tárgyak és a zsidó cserkészlet tárgyi emlékei.

Szeged város polgármesterének engedélye, 1945. május 25.
Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma

A jelenlegi állomány 1970-ig bezárólag mintegy 25 iratfolyóméternyi (ifm) irat. Ezen felül 40 db zsinagógai textil, 4 irattári doboznyi fotó, 0,5 ifm kotta, 1 ifm zsinagógaépítési tervrajz, számos egyéb tárgy és 1,5 ifm családi dokumentum. Hála a szegedi zsidó családoknak és a világ különböző tájain élő leszármazottaknak, a gyűjtemény az irat- és tárgyadományok jóvoltából folytonosan gyarapszik.

Az iratok mérete A/5-től A/3-ig terjed. Anyaguk papír vagy karton, melyek jelentős része sérült, töredezett, helyreállításra szorul. Nyelvüket illetően magyar, héber és német, többnyire gépírással vagy nyomtatva, kisebb részben kézzel írtak. Az iratok mellett az archívum a következő típusú tárgyakat őrzi: festmények, fényképek, kották, szobrok, hanglemezek, CD-k, magnókazetták, névtáblák, rituális textilek, márványtáblák. Az egyik említésre méltó különgyűjtemény az a 300 darabos kézírásos bejegyzéses imakönyvállomány, melyek személyes szövegei talán az egyetlen megmaradt emléket jelentik az egykor Szegeden vagy az ország más részein élt embereknek. A teljes feldolgozás és a forrásközlés folyamata zajlik.¹⁰

A hitközség története során keletkezett hiányok mértéke, vagyis az elpusztult vagy eltűnt anyag mennyisége és az eltűnés időpontja csak részben deríthető fel. Okai azonban többnyire világosak: például 1848-ban a hitközség kompromittáló dokumentumait elégették.¹¹ Az 1914–1918 közötti időszakból minimális mennyiségű dokumentum maradt fenn, de nincs információ arról, hogy mikor és hogyan tűntek el ezek az iratok. A legsúlyosabb veszteség a II. világháború és a deportálás idején következett be. 1945-ben eltűnt a Chevra Kadisa 158 év alatt keletkezett teljes anyaga. Néhány doboznyi pénztári belég maradt csupán és szinte csoda, hogy megvan a Szent Egylet harmadik törzskönyve.¹² A hitközségből a háború után is több ezer irat veszett el, pl. az 1970-80-as években a helytelen selejtezési módszer következtében. Az anyakönyvek szintén hiányosak. A dokumentumok bizonyos része korábban zsákokban, más holmival együtt egy tárolásra szolgáló helyiségben volt. Más része viszont csak 2018-ban került elő két lezárt irodai szekrényből, melyeknek elveszett a kulcsa.

¹⁰ Ábrahám Vera: A Szegedi Zsidó Hitközség különleges imakönyvei. *Restancia*, 2020. <http://www.restancia.hu/dokumentum/abrahamvera-imakonyvek.html> (letöltés ideje: 2022. december 15.)

¹¹ Löw – Kulinyi, 1885. 76.

¹² Ábrahám Vera – Bányai Viktória: *A Szegedi Szent Egylet Aranykönyve, a harmadik törzskönyv*. Szeged: Szegedi Zsidó Hitközség – dr. Birnfeld Sámuel Könyvtár, 2014. Fontos dokumentum a család- és történeti kutatás szempontjából.

Nincs már meg Szegeden a Löw Könyvtár¹³ és annak egykor Löw Lipót és Löw Immánuel által precízen vezetett nyilvántartása, valamint az ajándékozáskor (1940) öt példányban készített könyvjegyzék és annak mutatója sem. E korszak elveszett iratainak és tárgyainak mennyiségét sem lehet pontosan megállapítani, legfeljebb találgatásokra vagy becslésekre hagyatkozhatunk. Került belőlük Izraelbe, az Egyesült Államokba, magánszemélyekhez és eddig még fel nem derített helyekre is.

A korábbi évtizedekben is, de 2022 januárja óta már dömpingszerűen bukkannak fel hazai és nemzetközi aukciókon a Szegedi Zsidó Hitközség kizárólagos tulajdonát képező értékes egyedi tárgyak, illetve különböző évkörökből származó iratok, köztük a hitközség legrégebbi írott és tárgyi emlékei.¹⁴ A szóban forgó tárgyakat az elöljáróság bizonyíthatóan nem adta ki, és nem ajándékozta el senkinek. A Szegedről és más hitközségektől származó tárgyak és iratok aukcióra bocsátása révén nemcsak a magyar, hanem az egyetemes zsidóságot is felbecsülhetetlen és pótolhatatlan veszteség érte.

Az iratanyag rendezésének első lépéseit a 2000-es években a Jad Vasem Magyarországi Kutatócsoportja Molnár Judit és Frojimovics Kinga részvételével végezte el. Elkészítette az iratok zömének alapkategorizálását, és mikrofilmre másolta a Szegedi Zsidó Hitközség archívumának holo-kauszthoz köthető dokumentumait. Ezeknek a mikrofilmeknek egy digitalizált másolata a Jad Vasemben található.

Az irat- és tárgygyűjtemény archívummá rendezésében hatalmas előrelépést hozott a 2017–2019 közötti időszak. Ekkor kezdeményezésünkre és szervezésünkben az archívum teljes anyagát levéltári előírásoknak megfelelően rendeztük, majd 1970-ig bezárólag 15 ifm mennyiséget digitalizáltunk, ezeket folyamatosan kulcsszavazzuk.¹⁵

¹³ Löw Immánuel 1940-ben úgy rendelkezett, hogy a hitközségre hagyja világhíres könyvtárát. A gyűjtemény 1944–1948 között részben hányódott, részben a városi könyvtárban várakozott. Majd több lehetséges megoldás után az elöljáróság többsége úgy döntött, hogy kerüljön a kéziratos hagyatékkal együtt Izraelbe. A 8 ládányi iratot 1948-ban Budapestre, a Rabbiképzőbe szállították átválogatásra. Végül a gyűjtemény maradványai, a Szegedről elkerülés után 9 évvel, 1957-ben érkeztek Jeruzsálembe. Sajnos a kéziratok kivételével nem tartották egyben a hagyatékot, sőt a hivatalos neve, „Löw Immánuel Rabbisági Könyvtár” sem maradt meg. Az állomány mintegy negyede elveszett.

¹⁴ Például a Szegedi Zsidó Hitközség egyik legkorábbi Tóra-ékszere pár hónapja bukkant fel egy izraeli aukción az ún. Raj-hagyatékából. <https://www.kedem-auctions.com/en/content/torah-shield-and-pair-finials-szegeds-first-synagogue-its-early-years—silver-smith-franz> (letöltés ideje: 2022. december 15.)

¹⁵ A 2017–2019-es projekt munkatársai voltak: Ábrahám Vera, dr. Pataricza Dóra, Urbancsok Zsolt, Kádas Gabriella, Miklós Mónika, dr. Czibalmos Mercédesz, Nagy Zoltán.

2018-tól kezdve a közeli városok és Szeged fiókhitközségeinek nálunk megmaradt zsidó vonatkozású anyagát is feltérképeztük. Ennek köszönhetően a szentesi hitközség dokumentumainak egy része 2019-ben átkerült a Szegedi Zsidó Hitközség Archívumába, például az a dokumentum, amely Szentes zsidó lakosságának részletes listáját tartalmazza, családfáikkal együtt. A szentesi gettósításról 1944. május–júniusában több irat is készült. Továbbá itt vannak a helyi hatóságok által írt dokumentumok, amelyekben rögzítették, hogy mely, korábban zsidó tulajdonban lévő lakásokat kell szétszítani Szentes nem zsidó lakosai között azok igényei és kívánságai szerint. Ezek a feljegyzések még kiadatlanok és feldolgozatlanok.¹⁶

Mára az archívum és kutatószoba fizikai létrehozása, állományvédelmi feladatainak megoldása is megtörtént. Minden irat és tárgy az állományvédelmi szempontoknak megfelelően, savmentes szabvány dobozokban polcokon, illetve a tárgygyűjtemény és a rituális textilek speciális szekrényben, tűzzáró ajtó mögött, az archívum számára kialakított helyiségekben vannak. Céljainknak megfelelően az örökségvédelem és közzététel érdekében az állományt folyamatosan feltöltjük a honlapunkra, és ezzel a nemzetközi tudományos vérkeringésbe is bekapcsolódtunk. 1945 óta most kutatható először teljességében az archívum anyaga. Mivel korábban nem volt biztosítva sem a személyi feltétel, sem pedig a hozzáférhetőség, ezért a kutatók – néhány kivételtől eltekintve – az anyakönyveken kívül nem juthattak az iratokhoz. Levéltáros szakembert jelenleg sem tud a hitközség alkalmazni, ezért önkéntesek közreműködésével valósulhat meg a kutatói munka, valamint az archívum rendben tartása, fejlesztése és gyarapítása. Tudományos tevékenységünk, céljaink szorosan kapcsolódnak a Szegedi Zsidó Hitközséghez és a Szegedi Zsinagógáért Alapítványhoz.

Az archívum vezetői elkötelezettek a nyílt hozzáférés mellett. A fő cél, hogy az eredmények olyan formátumban legyenek hozzáférhetőek, amely nagyobb vonzerővel és elérhetőséggel bír a nagyközönség körében. A digitalizálásnak köszönhetően az állományban immár nemcsak személyesen lehet kutatni, hanem jelentős része a Szegedi Zsidó Hitközség Archívumának honlapján is elérhető (szegedjewisharchives.org). Az archívum különböző megkereséseket kap egyénektől és csoportoktól,

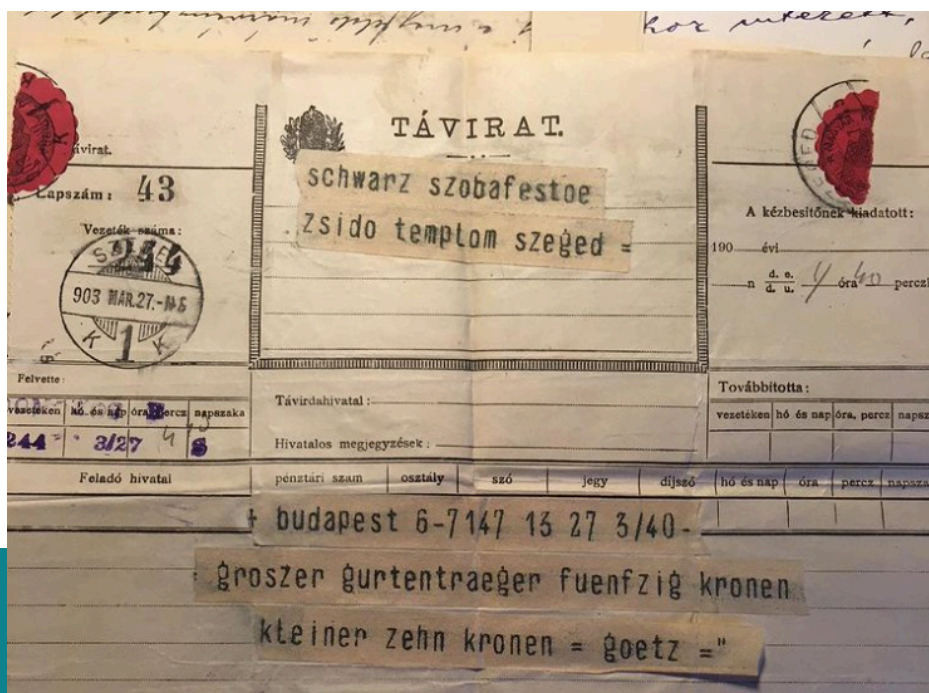
¹⁶ Pataricza, Dóra: A jar of jam and two kilograms of split pea: Documents on the Holocaust in Szentes. S: *I.M.O.N. Shoah: Intervention. Methods. Documentation*. 2023 (megjelenés előtt).

Magyarország különböző településeiről és külföldről is. A felhasználók családkutatás, temetői segítségnyújtás, helytörténeti témák, fotók és kották kutatása, módszertani kérdések igényével fordulnak hozzánk. 2022 áprilisában például a szegedi Radnóti Miklós Gimnázium 11. osztályos tanulói kértek segítséget, hogy az iskolai Holokauszt-emléknap alkalmából, a helyi botlatóköveken olvasható áldozatokról anyagot gyűjthessenek.

Pick Móric botlatóköve. Pataricza Dóra. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma

A megőrzésnek és feltárásnak sokrétű feladatát töretlenül ellátja az archívum, és e folyamat együtt jár a hitközség szellemi és tárgyi értékeinek tudatos gyűjtésével, gyarapításával, közkinccsé tételével. A feldolgozásukra létesített projekt nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a magyar és a zsidó történelem, valamint Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődéstörténete területén ritka és elsődleges források álljanak minél több kutató rendelkezésére. Az archívum nélkülözhetetlen forrása a helytörténeti, vallástörténeti és családkutatásnak is. A tevékenység egyik kiemelten fontos része az állományra épülő tematikus kiállítások rendezése, az archívumot bemutató foglalkozások, illetve konferenciákon előadások tartása, vagy éppen csoportos temetői séták lebonyolítása. Az archívum létrehozásakor a lokalitás figyelembevétele fontos szempont volt, mivel a helyi közösség önismeretéhez, identitásához az archív anyag elengedhetetlen. A feldolgozás során ugyanakkor nyilvánvalóvá vált, hogy az iratanyag jelentősége túlmutat a régió és az ország határain is.

Távirat, 1903. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma

Az archívum anyagára épülő tudományos projektek

A dokumentumok feldolgozásának és megismertetésének érdekében az archívum munkatársai folyamatosan publikálnak, előadásokat tartanak. Szintén e célból látható az archívum honlapján a különleges iratainkból való válogatás és témajavaslatok a további kutatáshoz. A *Restancia* című folyóiratában havonta egy-egy szegedi iratot ismertetünk.¹⁷ A *Szegedi Judaisztikai Közlemények* tíz füzetének elsődleges forrása szintén az archívum anyaga. Másik fontos közzététel és egyben forrásmunka a szegedi zsidó temetők múltjának feltárása.¹⁸ A világhírű Löw Könyvtár történetének dokumentálása, melyben a héber kötetek ismertetését Bányaí Viktória írta, szintén ezt a célt szolgálta.¹⁹

Az archívumban jelenleg futó egyik projekt, a Claims Conference Kutatási Alapja, illetve az IHRA (International Holocaust Remembrance

¹⁷ A rovat írásait lásd: <https://www.restancia.hu/dokumentumok/> (letöltés ideje: 2022. december 15.)

¹⁸ Ábrahám Vera: *Szeged zsidó temetői*. Szeged, 2017.

¹⁹ Ábrahám Vera: *Szegedtől Jeruzsálemig. A Löw könyvtár története*. Szeged, 2022.

Alliance) által finanszírozott kutatás keretében, az Újvidéki Zsidó Hitközség kutatóival együtt a Szegeden keresztül deportált összes áldozat nevét, adatait, sorsát digitális adatbázisban rekonstruáljuk és elemezzük (projektvezető: Pataricza Dóra). A holokauszt áldozatainak listája nem pontos és nem teljes, amint ez az archívumban fennmaradt dokumentumokból egyértelműen kitűnik.²⁰ A Szegedről Strasshofba deportált zsidók sorsát nemrég Frojimovics Kinga és Molnár Judit tárta fel és publikálta.²¹ A projekt további jövőbeli célja, hogy az áldozatok élettörténetét személyes elbeszéléseken keresztül is bemutassuk, és oktatási célra is felhasználhatóvá tegyük. A munkafolyamatok bemutatása módszertani példaként szolgálhat a soá magyarországi és a kelet-európai kutatása részére.

2018 óta a Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma együttműködik a jewishgen.org, az Arolsen Archive és az United States Holocaust Memorial Museum intézetekkel, mely együttműködés szoros és folyamatos. A holokauszthoz köthető dokumentumokat átadtuk ezen intézményeknek, és a kutatók immáron az ő honlapjukon át is elérhetik a gettósítás listáját, illetve a túlélők névsorát.²² Következő tervezett lépés a deportálásból visszatértek igényléseit tartalmazó 12 doboznyi irat teljes körű feldolgozása és tárgyszavazása, majd ezen adatbázisok nyilvánossá tétele.

Egy másik, 2020–21-ben folyó projekt keretein belül megtörtént a zsinagóga építészeti kivitelezési terveinek és a zsinagógatextileknek a konzerválása és részben restaurálása, illetve kiállításokon történő bemutatása. A katalogizálási projekt munkálatai során 2018-ban a hitközségi irodába lakatost kellett hívni egy régen nem használt fiók és szekrény kinyitására. A fiókból kerültek elő a zsinagóga építészeti

²⁰ Dunainé Bognár Júlia – Kanyó Ferenc: A második világháború Szegedi hősei és áldozatai. *Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből XXIII.* Szeged: Szeged Csongrád Megyei Levéltár, 1996; Kanyó Ferenc: Szeged és környéke második világháborús hősei és áldozatai. *Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből. XXIII/A,* Szeged: Szeged Csongrád Megyei Levéltár, 2000; Zombori István: *A szegedi zsidó polgárság emlékezete,* Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 1990. 163–200.

²¹ Frojimovics Kinga – Molnár Judit: *Szeged – Strasshof – Szeged: Tények és emlékek a Bécsben és környékén “jégre tett” Szegedről deportáltakról. 1944–1947.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politológia Tanszék; Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaság, 2021.

²² Holocaust Survivors and Victims Database. Szeged, Hungary Deportation Survivors, *United States Holocaust Memorial Museum* <https://www.ushmm.org/online/hsv/source-view.php?SourceId=49350> (letöltés ideje: 2022. december 15.)

tervei, a szekrényből pedig a községkerület településeinek 1960 év körüli iratai.²³

A zsinagóghoz köthető dokumentumok közül különösen értékesek az építési iratok, főként a tervpályázatra beérkezett jelentkezések – a 13 darabból nyolc megmaradt –, továbbá Löw Immánuel, Baumhorn Lipót építész és a textiltervező, Schlesinger József rajzai, tervei, levelezéseik. Nemcsak a zsinagóga, hanem a székház és a temetőben álló ún. cinterem, azaz szertartási épület tárgyában folytatott levelezés bizonyos része is fennmaradt. Ugyancsak megvan a főrabbi, az elöljáróság és a mesteremberek közötti levelezés, valamint a dekorációs program német és magyar nyelven, illetve az építkezéshez szükséges szerződések és számlák.²⁴ A Szegedi Új Zsinagóga tervrajzainak konzerválására és részbeni restaurálására, majd digitalizálására egy újabb ösztöndíj révén nyílt lehetőség, ennek eredményeként az archívum dokumentumain alapuló és az építésre vonatkozó kutatás megkezdődött.²⁵

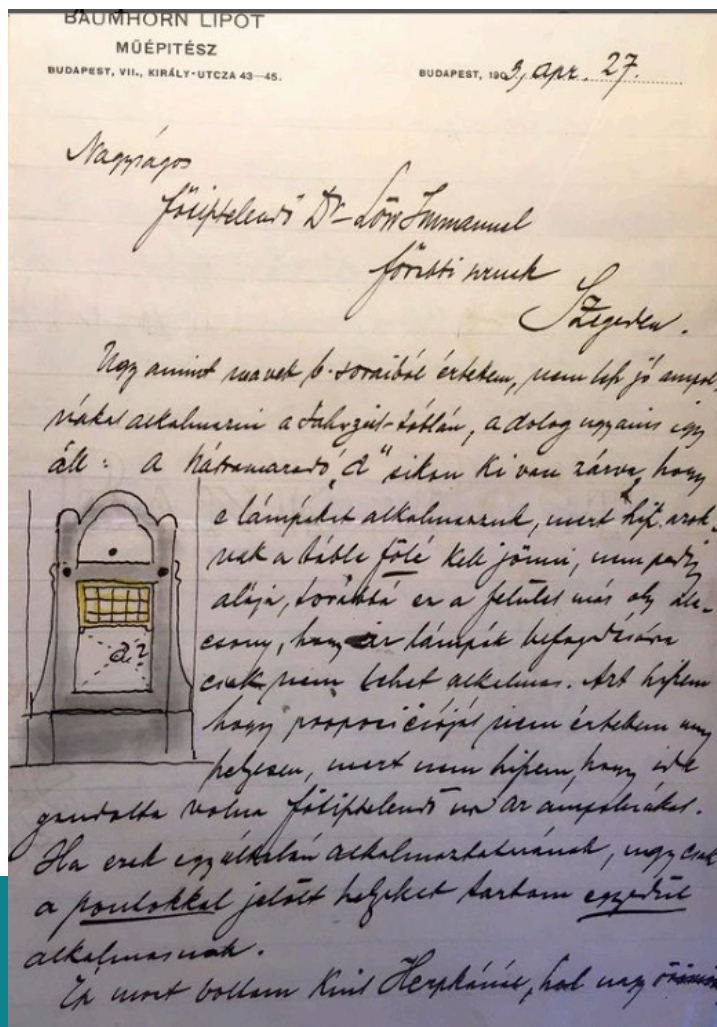
A szegedi neológ zsinagóga Baumhorn legkomplexebb épülete, melynek koncepciója Löw Immánuel főrabbiival való közös munka eredménye. Az archívum számos dokumentumot őriz, amelyek segítségével rekonstruálható a zsinagóga építésének és díszítésének folyamata. A kiviteli tervrajzok jelentőségét az is adja, hogy segítségükkel képet kaphatunk a 19–20. századi díszítési technikákról, a tervezési és kivitelezési gyakorlatról és nem utolsósorban a főrabbi esztétikai és műszaki igényeiről, elképzeléseiről. Az építészeti tervek bemutatják a szecessziós homlokzatdíszeket, a festett fafaragványok részletes rajzait, a bronz gyertyatartók, a kőkorlátok, a mennyezet és a padlók rajzait. Bár az

²³ A zsinagóga szekrényében és a székház egyik raktárában voltak azok a rituális textíliák – köztük a zsinagóga avatási parochetje (tórafüggöny) –, melyek állapota nemcsak rossz volt, hanem némelyiket már nem is lehet eredeti állapotába visszaállítani.

²⁴ Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma, „A zsinagógaépítés iratai” feliratú dobozok (HU_SZZSH_A_II_6a).

²⁵ Oszkó Ágnes Ivett – Pataricza Dóra: Vadrózsa, bogáncs és cédrusok: A Szegedi Új Zsinagóga dekorációja. *Múlt és Jövő* (megjelenés alatt), illetve Oszkó Ágnes Ivett – Pataricza Dóra: The heritage of the Jewish religious buildings in Szeged. Stojsavljević, Rastislav (ed.): *Synagogues and Jewish Heritage in Southeastern Europe*. Novi Sad, 2021, 313–345. A Löw által tervezett ablakokról (ford. Hrotkó Larissza) és a Löw-hagyatékról: Barna Gábor – Glässer Norbert – Zima András: *Löw Immánuel: Zsidó folklór tanulmányok*. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék 2014. A Löw Immánuel válogatott műveiből eddig megjelent két kötet: Hidvégi Máté – Ungvári Tamás (szerk.): *Löw Immánuel válogatott művei 1. Virág és vallás*. Budapest: Löw Heritage – Scholar, 2019. Hidvégi Máté – Ungvári Tamás (szerk.): *Löw Immánuel válogatott művei 2. Fényszóró drágakövek*. Budapest: Löw – Heritage Scholar, 2019.

eredeti tervek egy része nincs már a hitközség tulajdonában,²⁶ az eddigi mostoha körülmények ismeretében csodaszámba megy, hogy az építési dokumentációból négy irattári doboznyi megmaradt. Ennek a dokumentációnak a megőrzése, feldolgozása és bemutatása hozzájárul kulturális örökségünk és a 19–20. századi zsidóságról szerzett ismereteink gyarapításához, valamint kiemeli a zsinagóga és építésze jelentőségének tagadhatatlan elhanyagoltságát.

Baumhorn Lipót és Lőw Immanuel levelezése, 1903.
Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma

²⁶ A tervrajzok egy része sajnos – az archívumi dokumentumok bizonyossága alapján – szintén 1964 és 1970 között tűnt el a hitközség irattárából, és időnként pl. az ebay-en bukkant fel.

Az archívumban őrzött legtöbb textil és tárgy történetéről nincs dokumentáció, csupán felirataikból lehet tájékozódni. Az itt tárolt dolgok közül a legidősebb egy, az 1854. évből származó fémhímzéses parochet, mely még a régi zsinagógában függött a Tóraszekrény előtt. Itt használták továbbá azt a megmaradt néhány tóráköpenyt és egy fém hazkoroh táblát,²⁷ melyek szintén megbecsült és értékes tárgyaink. Az 1944-es időszakból a deportált emberektől származó imaszíjak, imazsákok maradtak.

Kiemelendő a zsinagóga 1903. évi avatására rendelt rituális textilkészlet, mely Schlesinger József (1871–1933) héber feliratos tárgyak és liturgiai célú könyvek készítésére szakosodott cégének alkotása. A cég arany- és műhímzési műtermet is működtetett. Ezt a tóraszekrény függőnyt későbbi reklámányaiban referenciaként is szerepeltette.²⁸ A parochetet, a hozzá tartozó kapporetet, tóráköpenyt és az időközben elveszett bimaterítőt²⁹ szintén Löw Immánuel és Baumhorn Lipót tervezte. Az avatási textileken kívül tóráköpenyek, terítők, tórafüggönyök, bordúrok, zászlók, imazsákok, ünnepi terítők tartoznak a kollekcióba, összesen mintegy 80 darab. Az állományvédelem érdekében ezeket a hitközség 2020–2021-ben kitisztíttatta, konzerváltatta és gondoskodott a szakszerű tárolásukról, illetve a leltározásukról.³⁰ Katkóné Bagi Éva restaurátor fotókkal szemléltetve írta le a textileket, kézírata még kiadatlan.³¹ A zsinagógai textilek leírását Hamar Edina publikálta először, majd Bányai Viktória minden darabot más aspektus alapján vizsgált meg.³²

2020-ban Katkóné Bagi Éva szegedi textilrestaurátor művész teljeskörűen restaurálta az avatási parochetet, a hozzá tartozó kapporetet és tóráköpenyt. A készlet 2021–2022-ben a Baumhorn Lipót születésének 160. évfordulója alkalmából a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlék-

²⁷ Schäffer Mózes Joachim ajándéka, melyről a Löw–Kulinyi kötetben is megemlékeztek.

²⁸ Bányai Viktória: A Szegedi Zsidó Hitközség tulajdonában lévő textiltárgyak: feliratok, adományozók. *Szegedi Judaisztikai Közlemények* 3. Szeged: Szegedi Zsidó Hitközség – dr. Birnfeld Sámuel Könyvtár, 2017, 9. A parochet látható pl. Schlesinger József boltjának 1906-os reklámanyagában, lásd: *Egyenlőség*, 1906.10.14, 16; Idézi: Bányai 2017. 41, 7. lábjegyzet.)

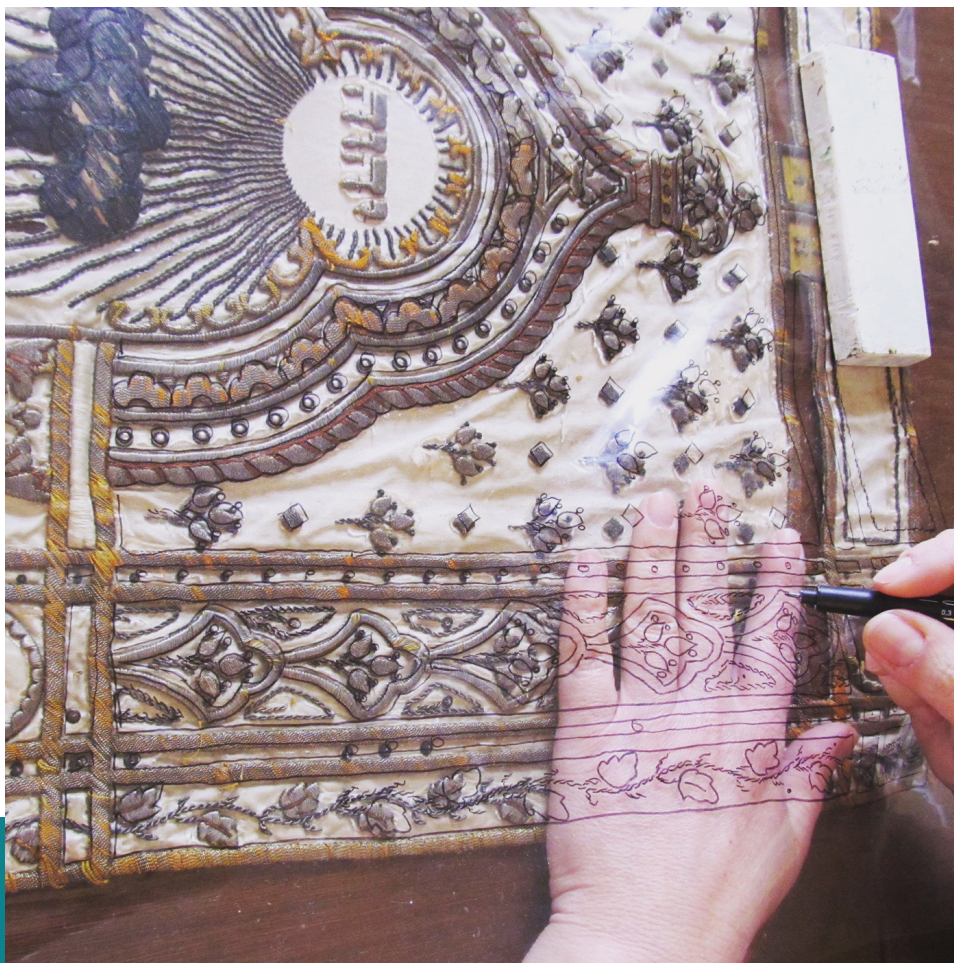
²⁹ Bányai, 2017. 28.

³⁰ Katkó-Bagi Éva 2021. 6. (Projektvezetők: Ábrahám Vera, dr. Pataricza Dóra.)

³¹ Katkó-Bagi Éva: *A szegedi zsidó hitközség textilalapú műtárgyainak katalógusa*. Szeged, 2021. (kézirat)

³² Hamar Edina: A Szegedi Zsidó Hitközség tulajdonában lévő kegytárgyak és liturgiai tárgyak állapotfelmérése restaurálás céljából. Tóth István (szerk.): *Zsidók Szeged társadalmában*. Szeged, 2014, 264–301. és Bányai, 2017.

védelmi Dokumentációs Központ és a Szegedi Zsidó Hitközség együttműködésében megvalósuló, *Áhítatos építészeti formák – Baumhorn Lipót tervei a szegedi zsinagógához* című kiállítássorozat egyik fő látványossága volt.

Katkóné Bagi Éva szegedi textilrestaurátor az avatási tóráköpeny restaurálása közben, 2020. Linczer-Katkó Izabella. Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma

2020–2022 folyamán a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központtal, a Rediscover projekttel,³³ a Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjteménnyel, illetve az Újvidéki Zsidó

³³ Frauhammer Krisztina – Szentgyörgyi Anna: A REDISCOVER projekt szerepe Szeged zsidó örökségének reprezentációjában. *Targum*, 1, 2022. 152–170. <https://doi.org/10.56664/targum.2022.1.9>

Hitközséggel együttműködve a hitközség Baumhorn Lipót életművét és a szegedi zsinagógát bemutató kiállítássorozatot szervezett, amely a korabeli dokumentumokkal, tárgyakkal és az avatási textilekkel illusztrálva Szegeden kívül Budapestre, Kisbérre, Temesvárra, Muraszombatba, Turkuba és Újvidékre is eljutott.³⁴

A Szegedi Zsidó Hitközség a felejtés megállításának szándékával indította útjára 2021-ben az *Eltűnt családok* kiállítássorozatot, amelynek kurátora az archívum munkatársa, dr. Frauhammer Krisztina (SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék). Az első kiállítás a szegedi Holtzerek, a második a szintén szegedi Tardos-Taussig Ármin munkásságát mutatja be. A Holtzerek textilkereskedelemmel foglalkoztak, Szegeden bankot és kaszinót alapítottak, nevük hosszú évtizedekig a virilisták, vagyis a legnagyobb helyi adózók között szerepelt. Tardos-Taussig metszetei, rézkarcai számos kiállításon szerepeltek; emléktáblái, a zsinagógában olvasható feliratai, sírkövei ma is őrzik emlékét a városban. Alkotásai mellett Szeged művészeti életének is odaadó és kivételesen aktív szervezője volt. Szoros barátságot ápolt Juhász Gyulával, heti ebédvendége volt József Attila. A kiállítások alapját az archívum dokumentumai jelentik, de ezek az események alkalmat nyújtanak arra is, hogy új források kerülhessenek a gyűjteménybe, pl. Tardos-Taussig emlékkönyvei.

A 2022-ben megvalósított ún. digitális sírkert egy nagyszabású projekt, hiszen mintegy 14 000 temetés zajlott a szegedi zsidó sírkertben. A szegedi zsidó temető nemcsak az itt pihenő híres személyek miatt egyedülálló, hanem különleges sírfeliratai és kivételes szimbólumai révén is. Ebben a sírkertben nyugszanak a hitközség megalapítói, világhírű halottjaink, rabbik, előljárók, tudósok, egykori neves és köznapi családok földi maradványai, közösségünk tagjai a kezdetektől máig. Sajnos már több ezer sírhely azonosíthatatlan, ugyanis kövük elveszett azokkal a nyilvántartásokkal együtt, amelyekben a nevek szerepeltek. Szintén 2022-ben – a Bonafarm cég (a Pick szalámigyár jogutódja) támogatásával – 100 sírkő kapott QR-kódot, amellyel a sírban nyugvó emberek életének részletes leírása érhető el. A QR-kód nemcsak a meglévő köveket őrzi meg digitálisan, hanem ismeretterjesztési és széles körű oktatási szempontból is hasznos.

³⁴ Kurátorok: dr. Oszkó Ágnes Ivett (MÉM-MDK), dr. Pataricza Dóra (SzZsH), dr. Olga Ungar (ÚZsH)

A Szegedi Zsidó Hitközség archívumában lévő dokumentumok egy letűnt kor utolsó megmaradt tanúi. A mi felelősségünk, hogy megőrizzük a dokumentumokat a magunk és utódaink számára. Nincs vesztegetni való idő, hiszen már eddig is számos iratunk, tárgyunk, emlékünkhöz elveszett. Irataink nélkülözhetetlen forrásul szolgálnak a tudományos szakemberek, a felsőfokú oktatásban részt vevők és a családkutatók számára, ezért is igyekszünk minél több fórumon népszerűsíteni az archívum létét és állományát.